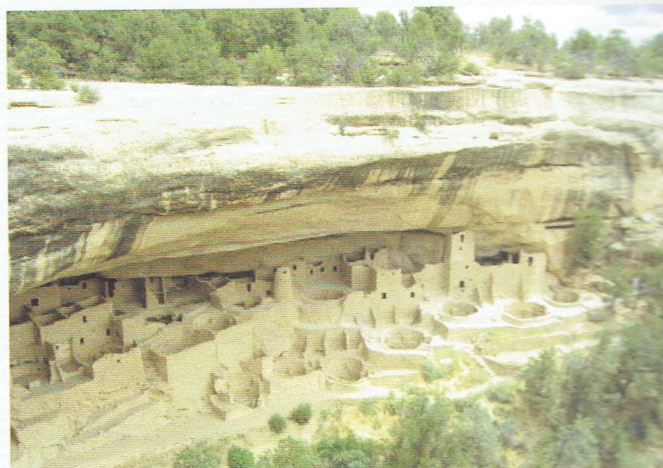

Indianie Pueblo – starożytni architekci i rzemieślnicy z Utah i Kolorado

DR RADOSŁAW PALONKA

ZAKŁAD ARCHEOLOGII NOWEGO ŚWIATA, INSTYTUT ARCHEOLOGII
UNIwersytet Jagielloński

Jedną z najbardziej znanych kultur indiańskich Ameryki Północnej, która rozkwitła na długo przed przybyciem Kolumba do Nowego Świata jest kultura Pueblo, zamieszkująca tereny dzisiejszych stanów Utah, Kolorado, Arizona i Nowego Meksyku na Południowym Zachodzie USA. To przepiękne przyrodniczo i krajobrazowo tereny, znane z książek przygodowych i filmów, z pustyniami porośniętymi kaktusami i poprzecinanymi pasmami górskimi oraz malowniczymi kanionami. Jednocześnie trudne do codziennego życia miejsce, o bardzo suchym i gorącym klimacie.

Fot. 1. Pałac Klifowy (Cliff Palace), największe stanowisko klifowe kultury Pueblo z XIII w. n.e., Park Narodowy Mesa Verde, Kolorado

Przodkowie dzisiejszych Indian Pueblo żyli na Południowym Zachodzie już w pierwszym tysiącleciu p.n.e. Chociaż nie ma zgody, co do dokładnej daty uformowania się tej kultury, to widać wyraźnie, że od początku byli świetnymi rolnikami, uprawiali głównie kukurydzę, dynię i fasolę (rośliny znane wielu ludom indiańskim, jako tzw. trzy siostry), co jest tym bardziej zadziwiające, że przyszło im żyć w tak surowym klimacie. Archeolodzy wyróżniają dwa główne okresy w ich rozwoju: okres Wyplataczy Koszyków, który trwał do VIII wieku n.e. (to okres, kiedy nie znano jeszcze ceramiki) i następujący po nim okres Pueblo, który obejmuje także współczesną kulturę Pueblo.

Indiańskie miasta w kanionach

W okresie Wyplataczy Koszyków zamieszkiwano wioski złożone najczęściej z kilku lub kilkunastu domostw półziemiankowych, gdzie do

Radosław Palonka

adiunkt w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, zajmuje się przeszłością i współczesnością kultur indiańskich Ameryki Północnej. Uczestnik wielu projektów badawczych w Polsce i Stanach

Zjednoczonych. Od 2011 r. prowadzi pierwszy polski samodzielny projekt archeologiczny w USA, w pół-zach części Kolorado. Popularyzator historii Indian północnoamerykańskich, w tym autor wykładów i artykułów popularnonaukowych.

radek.palonka@uj.edu.pl

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono kulturę, architekturę oraz ceramikę Indian Pueblo w rejonie Mesa Verde – jednej z najbardziej rozwiniętych kultur indiańskich Ameryki Północnej oraz prace prowadzone w ramach Projektu Archeologicznego Sand Canyon-Castle Rock – pierwszego samodzielnego polskiego projektu archeologicznego w Stanach Zjednoczonych. Badania projektu skupiają się na analizie modelu osadniczego oraz zmian społeczno-kulturowych, które miały miejsce wśród Indian Pueblo, zamieszkujących badane przez projekt kaniony oraz na dokumentacji kultury materialnej, w tym przede wszystkim ceramiki z XIII w. n.e.

SUMMARY

Pueblo Indians from Utah and Colorado – Ancients architects and potters

The Mesa Verde region, located in southwestern Colorado and southeastern Utah, is well known to archaeologists and many tourists because of its beautiful landscape and famous cliff dwellings in the alcoves of the sandstone canyons. These ancient villages were constructed and inhabited during the XIII century A.D. by Pueblo culture.

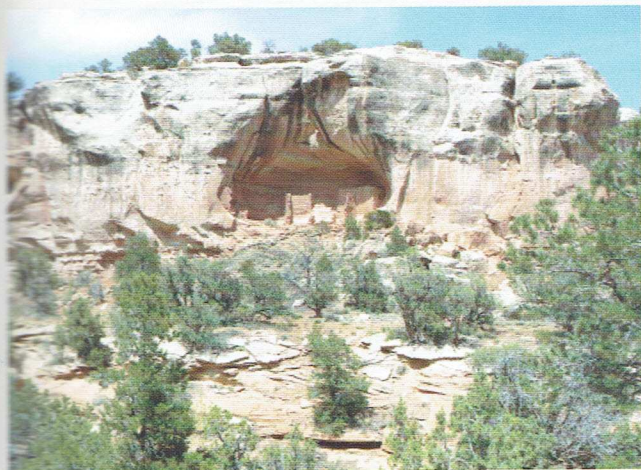
This region was one area where ancient Puebloans developed their culture to a great extent. Today, visible traces of it are well preserved architecture in canyons' alcoves and niches as well as artifacts, and especially black-on-white pottery. Since 2011 study of the settlement model and socio-cultural changes that took place in Pueblo culture as well as documentation of material culture, mainly pottery is realized by Sand Canyon-Castle Rock Community Archaeological Project, first Polish archaeological project in USA, conducted in the Mesa Verde region, southwestern Colorado.

SŁOWA KLUCZOWE

Kultura Pueblo, region Mesa Verde, Utah, Kolorado, architektura Indian Pueblo, ceramika Pueblo

KEYWORDS

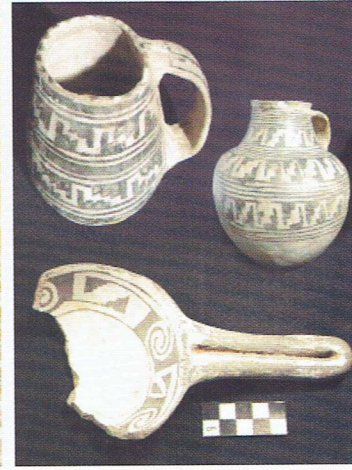
Pueblo culture, Mesa Verde region, Utah, Colorado, Pueblo architecture, Pueblo pottery

Fot. 2. Jedna ze starożytnych osad klifowych Indian Pueblo, Sunny Alcove, Sand Canyon, badana przez polski projekt

Fot. 3. Przykłady sztuki naskalnej (petroglify) odkryte i dokumentowane w 2013 r.

Fot. 4. Ceramika Indian Pueblo z XIII w. n.e., typowa dla regionów Utah i Kolorado

wnętrza wchodziło po drabinie umieszczonej w otworze w dachu. Zasadniczą zmianę w architekturze przynosi okres Pueblo, kiedy powstają naziemne kilkupiętrowe budynki mieszkalne, a pod powierzchnią ziemi budowane są kamienne pomieszczenia do odprawiania ceremonii i rytuałów, tzw. *kivy*. Podziemne *kivy* miały pilastry, na których wspierał się drewniany dach; na środku takiego budynku było palenisko oraz mały otwór w podłodze, tzw. *sipapu*, który według wierzeń współczesnych Indian Pueblo jest miejscem, w którym ich przodkowie wydostali się ze świata podziemnego do świata, który znamy dzisiaj.

To właśnie od tego okresu, powstają wielkie budynki i całe osady Indian Pueblo, jak mówią niektórzy, pierwsze bloki mieszkalne w Ameryce Północnej. Twierdzenie to jest uzasadnione tym bardziej, że zmiana w budownictwie była radykalna i bez precedensu na tym obszarze. Zaczęto wznosić kilkupiętrowe budynki z obróbio-nego kamienia, głównie piaskowca i drewnianych belek. Powstawały pierwsze osiedla, w których mogło mieszkać nawet kilkaset lub kilka tysięcy osób. Niższe piętra często tworzyły magazyny oraz tarasy, czy rodzaj balkonów dla nieco cofniętych wyższych pięter. Na wyższe poziomy można było się dostać tylko po drabinie. Droga do innych domostw odbywała się często po dachach, zresztą spora część codziennego życia, w tym wytwarzanie różnych przedmiotów, toczyła się również na dachach i tarasach. Taka konstrukcja spełniała funkcje obronne, ponieważ w razie zagrożenia drabiny wciągano na wyższe poziomy, broniąc się skutecznie przed napastnikami (np. hiszpańskimi konkwistadorami, którzy w XVI w. szukali tutaj złota i klejnotów).

Szczególnie dzisiaj znane i podziwiane są dwa tereny rozwoju starożytnych Indian Pueblo: region Mesa Verde na pograniczu Utah i Kolorado oraz Chaco Canyon w północnym Nowym Meksyku, dlatego, że właśnie tam przetrwały w dobrym stanie zbudowane setki lat temu, osady i miasta Indian Pueblo. Osady w regionie Mesa Verde, takie jak Cliff Palace czy Balcony House, zwane osadami lub miastami klifowymi, zakładano z reguły w wielkich niszach skalnych, położonych na stromych stokach kanionów. W takich wielkich nawisach skalnych powstawały całe miasta, przywodzące później podróżnikom na myśl średniowieczne zamki obronne (i faktycznie budowano je w tych miejscach najprawdopodobniej ze względów obronnych, ponieważ bardzo trudno było się do nich dostać). Z kolei w Chaco Canyon osady, takie jak Pueblo Bonito czy Chetro Ketl, budowano na płaskim terenie, bardzo blisko klifowych ścian kanionów, a do osad tych przylegały pola uprawne i nawadniające je kanały irygacyjne.

Rolnicy, wytwórcy biżuterii i garncarze

Oprócz wspaniałej architektury, kultura Pueblo słynie także z bogatej tradycji tworzenia sztuki naskalnej (malowideł i rytów-petroglifów) oraz misternie wykonywanej biżuterii z turkus i srebra, wyplatanych koszy, które odpowiednio uszczelniane żywicą nie przepuszczały wody oraz przepięknie zdobionej ceramiki. Ceramika Indian Pueblo oraz innych kultur tego regionu do tej pory osiąga zawrotne ceny na rynku antykwarycznym, również na tzw. czarnym rynku handlu zabytkami. Pierwszą ceramikę Indianie Pueblo zaczęli wytwarzać już ok. VII w. n.e., ale jej rozkwit przypada na czasy nieco późniejsze. W kulturze Pueblo wytwarzano głównie dwa rodzaje ceramiki: tzw. ceramikę kuchenną, w której przygotowywano posiłki (z reguły bez ornamentu malowanego, jedynie z elementami plastycznymi i odciskami sznura lub paznokci) oraz ceramikę stołową, w której posiłki spożywano. Ta była już z reguły malowana czarnym barwnikiem, najczęściej na białym lub kremowym tle. Początkowo były to te same wzory, którymi zanim jeszcze pojawiła się ceramika ozdabiano wyplatane z pędów roślin kosze i pojemniki. Podobne motywy zdobnicze spotykamy także w sztuce naskalnej tej kultury. Są to zarówno wzory geometryczne, takie jak: linie, zygzaki, trójkąty, czasami bardzo abstrakcyjne, ale każdy ma znaczenie religijne lub odnosi się do życia codziennego, jak też ornamenty roślinne, zoolo-giczne i antropomorficzne (np. sceny polowań, przedstawienia duchów *katchina*, czy też popularny motyw tzw. *kokopelli* (garbatego mężczyzny grającego na flecie) oraz trzymających się za ręce tańczących postaci).

Co ciekawe, starożytne motywy ikonograficzne, którymi ozdabiana była ceramika przetrwały częściowo do dziś i nadal stosowane są przez współczesnych garncarzy z różnych grup Indian Pueblo, m.in. Hopi z Arizony oraz Zuni z Nowego Meksyku. Część tej ikonografii przetrwała pomimo stuleci interakcji, najpierw z hiszpańskimi osadnikami i konkwistadorami, a później z Amerykanami, ale część została zapomniana i na nowo „odkryta” przez Indian Pueblo dopiero, gdy na przełomie XIX i XX w. rozpoczęto pierwsze wykopaliska archeologiczne i współcześni Indianie Pueblo zaczęli kopiować i ponownie stosować na ceramice motywy zdobnicze używane przez ich przodków.

Ceramika kultury Pueblo ma różne formy i kształty: od prostych mis, garnków i kubków (przypominających bardziej dzisiejsze kufle) oraz dzbanów po całą gamę naczyń formowanych w kształty zwierząt. Ciekawym przykładem jest także dość nieliczna grupa, tzw. naczyń cylindrycznych (wysokich na 20-30 cm) z Pueblo Bonito w Kanionie Chaco. W wielu z nich archeolodzy amerykańscy

Fot. 5. Fragmenty naczyń ceramicznych, odkrytych podczas badań archeologicznych na stanowisku Goodman Point Pueblo w Kolorado (ołówek jako skala)

Fot. 6-8. Przykłady współczesnej ceramiki Indian Hopi, jednej z grup Pueblo z Arizony

Fot. 9. Dokumentacja kamiennej wieży, Mad Dog Tower, podczas prac polskiego projektu

odnaleźli ślady kakao, co wskazuje na kontakty ludności Pueblo z kulturami z terenu dzisiejszego Meksyku (być może Majami), gdzie kakao było spożywane jako napój rytualny, głównie przez warstwy rządzące. Dokładna analiza chemiczna ścianek naczyń starożytnych Indian Pueblo dostarcza nam cennej wiedzy o ich diecie, ale także innych informacji, np. na ściankach naczyń znajdujemy czasem ślady po napojach alkoholowych, przygotowywanych z różnych gatunków kaktusów i opuncji, ale też ślady kanibalizmu (świadczą o tym mioglobina, składnik ludzkich mięśni). Te ostatnie występują jednak rzadko i są powiązane z okresem najbardziej intensywnych walk i konfliktów na tym terenie.

Polskie badania kultury Pueblo w kanionach Kolorado

Od 2011 r. w regionie Mesa Verde w Kolorado prowadzony jest pierwszy polski projekt archeologiczny w Stanach Zjednoczonych, realizowany przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Badania projektu skupiają się głównie w kanionach Sand Canyon i Rock Creek Canyon. Na obszarze badanym przez archeologów z UJ znajduje się ok. 40 małych osad i jedna duża osada, Castle Rock Pueblo. Wszystkie te osady zamieszkiwane były w XIII w. n.e. przez społeczności indiańskie zaliczane właśnie do kultury Pueblo. Badania mają na celu analizę struktury osadniczej, architektury oraz zmian społeczno-kulturowych, jakie miały miejsce w tej kulturze, w okresie który był czasem jej rozkwitu. Z drugiej strony – pod koniec XIII w. nastąpiła gwałtowna migracja całej ludności, spowodowana przez wielką suszę, zmiany środowiskowe oraz konflikty i walki.

Badania archeologiczne to, m.in. szczegółowa dokumentacja zachowanej architektury, badania geofizyczne wykorzystujące nowe technologie oraz dokumentacja sztuki naskalnej i zabytków ruchomych, w tym na pierwszym miejscu ceramiki. Pierwsze wyniki badań przeprowadzonych w ramach projektu pokazują wyraźnie, że ceramika ludności zamieszkującej badane kaniony była podobna do tej z całego regionu Mesa Verde, ale jest też kilka różnic i ciekawostek. Przede wszystkim widać, że cały czas technologia lepienia i wypалу naczyń pozostawała podobna. Surowcem były najczęściej miejscowe gliny (potwierdza to większość analiz i badań fizyko-chemicznych), miejsca wydobycia były oddalone z reguły około kilometr lub nieco więcej od osad, a naczynia lepiono jak w całej kulturze – w ręku, bez użycia koła garncarskiego. Kształt naczyń formowano z dolepianych do siebie długich wałeczków z gliny, później całość od środka i na zewnątrz wygładzano kamieniami lub używano do tego starych, gładkich fragmentów ceramiki. Tak przygotowane naczynia wypalano w piecach, którymi były po prostu zagłębienia w ziemi wyłożone kamieniami i drewnem, przykrywane niezbyt szczelnie płaskimi

kamieniami lub starą ceramiką. Na terenie projektu znaleziono przy najmniej kilka takich pieców, z reguły nieco oddalonych od osad.

Na kilku stanowiskach została także odnaleziona ceramika nieco inna od miejscowej – przede wszystkim zdobiona czarnym barwnikiem na czerwonym i pomarańczowym tle. Była to ceramika wytworzona najprawdopodobniej na terenie dzisiejszego stanu Utah i później importowana przez ludność zamieszkującą w Kolorado. Pojawienie się ceramiki o innym zdobieniu niż charakterystyczna na danym terenie i nieco inna technologia świadczy o wymianie ceramiki i kontaktach handlowych pomiędzy różnymi grupami Pueblo. Jest to zjawisko zastanawiające, ponieważ badany okres to czas konfliktów i walk, które nie sprzyjały prowadzeniu handlu.

Ceramika starożytnej kultury Pueblo odkrywana przez archeologów budzi do dzisiaj wielkie zainteresowanie i podziw wśród naukowców i kolekcjonerów. W dużej części dawne techniki i zdobienie ceramiki przetrwały i są nadal stosowane przez współczesnych Indian Pueblo, co jest jednym z wskaźników kontynuacji kulturowej i przetrwania wielu elementów ich dawnej kultury. Współczesna ceramika Indian Pueblo znajduje bez problemu nabywców wśród turystów i nie tylko, stanowiąc także ważną część dochodów wielu rodzin indiańskich. Poszczególni garncarze, stosując przekazywane z pokolenia na pokolenie techniki wypalu oraz ornamentyki naczyń, osiągnęli wręcz status artystów.

LITERATURA

- [1] Brody J.J.: *Beauty from the Earth. Pueblo Indian Pottery from the University Museum of Archaeology and Anthropology*. University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia 1990
- [2] Cordell L.: *Archaeology of the Southwest*. Academic Press, San Diego, London, Boston, New York, Sydney, Tokyo, Toronto 1997
- [3] Lipe W.D., Varien M.D., Wilshusen R.H. (red.): *Colorado Prehistory: A Context for the Southern Colorado River Basin*. Colorado Council of Professional Archaeologists, Denver 1999
- [4] Palonka R.: *Indiańska przeszłość i współczesność – badania archeologiczne w regionie Mesa Verde, Kolorado, USA*. [w:] „Alma Mater”, 99/2008, s. 236-244
- [5] Palonka R.: *Defensive Architecture and the Depopulation of the Mesa Verde Region, Utah-Colorado, USA in the Thirteenth Century A.D.* Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011
- [6] Plog S.: *Ancient Peoples of the American Southwest*. Thames & Hudson, London 1997
- [7] Swink C.: *Messages from High Desert. The Art, Archaeology and Renaissance of Mesa Verde Pottery*. Redtail Press, Bayfield 2004
- [8] Żralka J.: *Ludy i kultury Ameryki Północnej* [w:] *Wielka Historia Świata*, tom 3, Fogra i Świat Książki, Kraków 2005